

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים

אינטרסים מנוגדים: המשטר האיראני ושאיפותיהם הלאומיות של הכורדים בעיראק

דורון יצחקוב

עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 142

אוניברסיטת בר-אילן
עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 142

**אינטרסים מנוגדים:
המשטר האיראני ושאיפותיהם הלאומיות
של הכורדים בעיראק**

דורון יצחקוב

**אינטרסים מנוגדים:
המשטר האיראני ושאפותיהם הלאומיות של הכורדים בעיראק**

**Conflicting Interests: Tehran and the National Aspirations of
the Iraqi Kurds**

Doron Itzhakov

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים (בס"א)
אוניברסיטת בר-אילן
רמת גן 5290002
טל' 03-5318959
פקס 03-5359195

office@besacenter.org
ISSN 0793-1042

דצמבר 2017

© כל הזכויות שמורות
תמונת שער: Turkish flag, image via Wikimedia Commons

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים (מרכז בס"א) עורך מחקרים מכווני מדיניות בנושאים אסטרטגיים - במיוחד בנושאים הקשורים לביטחון הלאומי של ישראל ולמדיניות החוץ שלה - ובסוגיות אזוריות במזרח התיכון.

פרסומיו של מרכז בס"א מכוונים אל מקבלי ההחלטות הישראלים הבכירים במערכת הפוליטית, במסד הביטחוני ובשירות החוץ של ישראל, וכן אל הסגל הדיפלומטי, התקשורת, הקהילה האקדמית, מנהיגי הקהילות היהודיות ברחבי העולם והקהל המשכיל באופן כללי.

המרכז מקיים כנסים בין-לאומיים, הרצאות ותדרכים המיועדים לקהל בין-לאומי ומקומי. באירועים אלה משתתפים מומחים מובילים בתחומם מן האקדמיה ואנשי מעשה מהארץ ומחו"ל. מרכז בס"א פיתח שיתופי פעולה פוריים עם מכוונים מובילים בתחום המחקר האסטרטגי בכל רחבי העולם.

ועדה מייעצת בין-לאומית

מייסד המרכז ויושב ראש הוועדה המייעצת: ד"ר תומס א' הכט
משנה ליו"ר הוועדה המייעצת: מר שאול קושיצקי

חברים: פרופ' משה ארנס, גב' מריון הכט, מר רוברט הכט, מר שלמה הלל, פרופ' ריבה הפט-הכט, גב' דורית ורטהיים, השגריר יצחק לבנון, סנטור יוסף א' ליברמן, מר רוברט ק' ליפטון, מר בריאן מולרוני, השגריר נורמן ספקטור, מר יואל קושיצקי, מר גרג רוסהנדלר, מר סימור ד' רייך, השגריר זלמן שובל.

ועדה אקדמית מייעצת בין-לאומית

פרופ' איאן בקט אוניברסיטת קנט, פרופ' פטריק ג'יימס אוניברסיטת דרום קליפורניה, פרופ' סטיבן ר' דיוויד אוניברסיטת ג'ונס הופקינס, ד"ר אליוט א' כהן SAIS, פרופ' רוברט ג' ליבר אוניברסיטת ג'ורג'טאון, פרופ' מייקל מנדלבאום אוניברסיטת ג'ונס הופקינס, פרופ' לורנס פרידמן קינגס קולג', פרופ' ארווין קוטלר אוניברסיטת מקגיל, ד"ר מרטין קרמר מרכז שלם.

צוות המרכז

מנהל המרכז: פרופ' אפרים קארש
חוקרים: ד"ר אפרת אביב, סא"ל (מיל") ד"ר רפאל אופק, ד"ר יעלי בלון-אלקון, פרופ' איתן גלבוש, ד"ר מנפרד גרסטנפלד, ד"ר ג'יימס מ' דורסי, ד"ר עדו הכט, אלוף (מיל") גרשון הכהן, אל"מ (מיל") אבי הר-אבן, ד"ר צילה הרשקו, ד"ר ג'ירי ולנטה תא"ל (מיל") מוני חורב, פרופ' יהושע טייטלבוים, ד"ר דורון יצחקוב, מר יעקב לאפין, פרופ' אודי לבל, ד"ר אלון לבקוביץ, פרופ' זאב מגן, השגריר אריה מקל, ד"ר מקס סינגר, פרופ' שמואל סנדלר, אלוף (מיל") ד"ר עמנואל סקל, פרופ' יונתן פאקס, ד"ר גיל פיילר, פרופ' הלל פריש, ד"ר ג'ורג' נ' צוגנפולוס, ד"ר מרדכי קידר, מר עוזי רובין, פרופ' יונתן ריינהולד, סא"ל (מיל") ד"ר דני שוהם, ד"ר איתן שמיר, פרופ' שלמה שפירא.

מרכזת: חוה וקסמן-כהן

עריכה בעברית: אלונה ברינר רזנמן

עריכה באנגלית: יהודית לוי

תוכן עניינים

5	תקציר
6	הקדמה
7	זרקור להיסטוריה
11	מניעים אסטרטגים וגאופוליטיים
14	המודוס אופרנדי האיראני ערב משאל העם ולאחריו
19	סיכום ומסקנות
20	הערות

תקציר

שאיפותיו הלאומיות של המיעוט הכורדי בעיראק מציבות אתגרים לארבע המדינות המאכלסות תחת ריבונותן אוכלוסייה כורדית גדולה. לא בכדי עוררה ההחלטה לקיום משאל עם תגובות נזעמות בקרב מנהיגי עיראק, איראן, טורקיה וסוריה. הטענה הבולטת בקרב החוקרים העוסקים בנושא היא שהצלחת המיעוט הכורדי בעיראק לממש את זהותו הלאומית תשמש זרז למגמות התבדלות בקרב הכורדים באיראן. ברם, התנגדותה הנחרצת של איראן למהלך אינה נובעת אך ורק מהחשש להיווצרותו של "אפקט שרשרת", אלא טומנת בחובה מניעים אסטרטגיים וגאופוליטיים. לשון אחר, הפולמוס בין איראן השיעית לבין המיעוט הכורדי בעיראק אינו תוצאה של זיכרון היסטורי הנובע מההתקוממות שהובילה להקמת "הרפובליקה של מהאבאד" בעבר, אלא מכיל רבדים נוספים המבטאים שאיפות מנוגדות במרחב גאופוליטי משתנה.

אינטרסים מנוגדים: המשטר האיראני ושאיפותיהם הלאומיות של הכורדים בעיראק

דורון יצחקוב

הקדמה

האומה הכורדית, המונה על פי הערכות כשלושים מיליון נפש, פרוסה על פני ארבע מדינות: טורקיה, איראן, עיראק וסוריה. קהילה זו, שמסיבות שונות ומגוונות לא זכתה לממש את שאיפתה להקמת מדינה ריבונית עם התפרקותה של האימפריה העות'מאנית, נותרה במעמד של מיעוט אתני מפוצל. ראוי לציין כי האוכלוסייה הכורדית אינה מונוליתית וקיימות בה זהויות שבטיות שונות, הבדלים בתפיסות דתיות, אינטרסים פוליטיים מגוונים ונאמנויות פרטיקולריות שגררו יריבויות ופילוגים. אולם היעדר המונוליתיות לא גרע ממאבקה למימוש שאיפותיה הלאומיות שגבה עד כה מחיר כבד בנפש וברכוש. עם זאת ועל אף מאבקם המתמשך, הכורדים נותרו בגדר הקבוצה הלאומית הגדולה ביותר בעולם ללא מדינה משלה.

המיעוט הכורדי האיראני, שבהעדר נתונים רשמיים מוערך בכשמונה מיליון נפש, הינו המיעוט האתני השני בגודלו באיראן, לאחר המיעוט האזרי. כאמור, הכורדים באיראן, אינם עשויים כמקשה אחת. בנוסף להבדלים על רקע מפלגתי, אידאולוגי או שבטי קיים חוסר אחידות גם על רקע דתי. בשונה ממדינות אחרות בהן המיעוט הכורדי משתייך ברובו לפלג הסוני באסלאם, באיראן חלק מהכורדים, ובעיקר אלה המתגוררים במחוז כרמאנשאה, הינם שיעים, ולכן הם זוכים ליחס מועדף ממוסדות השלטון. עקב כך אין אוכלוסייה זו נחפזת להתנגד בפומבי למדיניות שנוקט המשטר האסלאמי. יתרה מזו, מדיניות "הפרד ומשול" כמו גם הפיקוח ההדוק ויד הברזל המופעלת מצד המשטר כלפי האוכלוסייה הכורדית מותירים חותם על לכידותו.

ד"ר דורון יצחקוב הוא חוקר במרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים, מומחה בהיסטוריה ופוליטיקה של איראן המודרנית, יחסי איראן-ישראל ומדיניות החוץ של איראן.

לא מכבר חלה התפתחות מסוימת במאבקו של המיעוט הכורדי בעיראק למימוש שאיפותיו הלאומיות, שהתבטאה בקיומו של משאל העם (ב-25 בספטמבר 2017) שהציב אתגרים בלתי מבוטלים למסד השלטוני בעיראק ולשאר המדינות הכוללות אוכלוסייה כורדית גדולה. אין תמה אפוא שהחלטה לקיים את משאל העם עוררה תגובות נזעמות בקרב מנהיגי עיראק, טורקיה, איראן ומשטרו של אסד הנהנה ממטריה הגנתית איראנית-רוסית. עם זאת, הזווית האיראנית בסוגיה זו זוכה לעניין מיוחד בשל העובדה שהיא מציבה דילמות קשות בפני מדיניות הפנים והחוץ של הרפובליקה האסלאמית. לא בכדי אימץ המשטר קו מדיני עוין ותקיף שמומש במגוון צעדים על מנת לטרפד את המהלך.¹

הטענה הבולטת בקרב החוקרים העוסקים בנושא היא שהצלחת המיעוט הכורדי בעיראק לממש את זהותו הלאומית תשמש זרז למגמות התבדלות בקרב הכורדים באיראן. על אף נכונות הטענה, המקרה הכורדי-איראני שונה ממקביליו בעיראק, טורקיה וסוריה, ויש הטוענים כי מיעוט זה ניצב הרחק מאחור בכל הקשור למימוש שאיפותיו הלאומיות.² טענה זו מעלה את השאלה האם התנגדות המשטר האיראני נובעת מחשש להתבדלות הכורדים באיראן, או שמא מערכת השיקולים של קובעי המדיניות בטהראן מכילה היבטים נוספים, שלא קיבלו התייחסות נאותה עד כה ונדחקו לשולי הדיון. לשם בחינת הנחת היסוד שהעלו החוקרים נדרשת הצצה אל נבכי ההיסטוריה, במטרה לחלץ ממנה מספר תובנות.

זרקור להיסטוריה

מערכת היחסים בין המיעוט הכורדי באיראן לבין השלטון המרכזי ידעה עליות ומורדות בתקופת השלטון המלוכני ותחת המשטר המהפכני. בתודעה ההיסטורית של הרפובליקה האסלאמית חרוטה עדיין התקוממות המיעוט הכורדי בהנהגת קאזי מוחמד, שהובילה להקמת "הרפובליקה של מהאבאד" (ינואר 1946) בחסות סובייטית. הקמת ישות זו, חרף תקופת שרידותה הקצרה, היוותה תקדים ראשון מסוגו בו הצליח מיעוט כורדי לממש את שאיפותיו הלאומיות. עם זאת חשוב לבחון את ההקשר ההיסטורי שהוביל להתפתחות זו. בשלהי אוגוסט 1941 פלשו בעלות הברית לאיראן שמצאה עצמה תחת שלטון זר. מחד גיסא, נוכחותן של בעלות הברית על אדמתה עוגנה ב"הסכם המשולש" בין בריטניה, ברית המועצות

ואיראן (29 בינואר 1942) אשר נוסח כך שהפלישה לא תצטייר ככיבוש אלא כהבנה בין הצדדים לפיה איראן תשמור על עצמאותה הפוליטית. בנוסף, התחייבו ברית המועצות ובריטניה להכיר בריבונותה ובשלמותה הטריטוריאלית של איראן, תוך התחייבות לסגת משטחה לא יאוחר משישה חודשים לאחר סיום המלחמה.³ איראן מצידה הסכימה לשליטת בעלות הברית על צירי תנועה מרכזיים בשטחה לצורך העברת אספקה וציוד לחימה לברית המועצות, שחלקים משטחה היו כבושים או מכותרים עקב הפלישה הנאצית. מאידך גיסא, כפועל יוצא מחדירת בריטניה וברית המועצות למרחב האיראני, נוצר מכניזם שאפשר לסובייטים להתבסס בצפון איראן ולבריטים בדרומה ובמרכזה. יתר על כן, עם תחילת הפלישה הדיחו בעלות הברית את רֶזָא שאה (1925-1941) והמליכו את בנו, מוחמד רֶזָא (1941-1979), עוד בטרם מלאו לו עשרים ואחת שנים. צעד זה הותיר חותם על ההוויה הפוליטית השבירה ששררה באיראן באותה עת.

עם סיום המלחמה, ועל-פי הבנות "ההסכם המשולש", עמדו הבריטים בהתחייבותם לפינוי כוחותיהם מאדמת איראן בתוך שישה חודשים מסיום הקרבות.⁴ לעומת זאת, פעולותיה של ברית המועצות, אשר שלטה בחלקה הצפוני של איראן, הצביעו על כוונה לשהייה ארוכה במרחב ובישרו שורה של משברים בין השניים.⁵ המשבר הבולט ביותר ביחסי איראן וברית המועצות נבע כתוצאה מהתקוממות במחוזות אזרביג'ן וכורדיסטן שהחלה בחודשים אוקטובר-נובמבר 1945, בליבוי סובייטי.⁶ המפלגה הדמוקרטית של אזרביג'ן, שנוסדה בספטמבר של אותה שנה (בעידודה של מוסקבה), העלתה דרישה לאוטונומיה מחוזית, וכאשר הגיעו כוחות הצבא האיראני כדי לדכא את ההתקוממות, הם נבלמו על-ידי כוחות סובייטים.⁷

בדצמבר 1945 הכריז ג'ֶ'פֶר פִּיֶּשְׁהוֹרִי על עצמו כעל ראש ממשלת אזרביג'ן האוטונומית.⁸ חודש לאחר מכן, בינואר 1946, הכריז קאזי מוחמד על הקמת "הרפובליקה של מהאבאד" בצפון מערב איראן. הגם ששתי התנועות הלאומיות הכירו בסמכותו של השלטון המרכזי בהראן, דרישותיהן התמקדו בכינון אוטונומיה בענייני פנים ובמתן מעמד לשפה הכורדית והאזרית. צעד זה היווה תקדים מסוכן, שהיה עלול לכרסם בבסיס הזהות הלאומית האיראנית.⁹ רק במאי 1946, לאחר שראש ממשלת איראן, אחמד קואם, הבטיח לברית המועצות אישור לזיכיון נפט בצפון איראן, נסוג הצבא האדום מחלקה הצפונית של המדינה.¹⁰

בעטייה של הנסיגה נכנסו כוחות הצבא האיראני בפיקודו של חאג'י עלי רזמקארא למרחב הכורדי, התגברו על ההתנגדות המועטה של נאמני המפלגה הדמוקרטית הכורדית של איראן והצליחו בדצמבר 1946 להחזיר את השליטה על המחוזות רוויי המחלוקת. קאזי מוחמד נתפס ונתלה בכיכר המרכזית של מהאבאד יחד עם מספר מחבריו למפלגה הדמוקרטית. מוסטפא ברזאני, שותפו של קאזי מוחמד להנהגת ההתקוממות, נמלט עם קומץ מתומכיו לשטחה של ברית המועצות, שם שהה עד יולי 1958. חזרתו של ברזאני לעיראק, הותרה לאחר ההפיכה הצבאית שהתחוללה במדינה והביאה לחיסול מוסד המלוכה ולתפיסת השלטון בידי עבד אל-כרים קאסם.¹¹ כך הגיע לסיומו המשבר, והניסיון הסובייטי לפצל את איראן ולשלוט על חלקה הצפוני לא צלח. ברם החשש מפני המעצמה הגדולה מצפון נשאר חרות היטב בזיכרונו של מוחמד רזא פהלְוּי והיה עתיד למלא תפקיד מרכזי בשיקולי מדיניות החוץ שלו בשנים הבאות.¹²

התנועה הלאומית הכורדית של איראן חוותה תקופת שיקום ארוכה לאחר קריסת "הרפובליקה של מהאבאד" ובמידה מסוימת אף ניתן לומר כי שרידותה הייתה תלויה בשיתוף הפעולה עם מפלגת "תודה" הקומוניסטית. יתר על כן, לאחר הפיכת אוגוסט 1953, שהביאה להדחתו של מוחמד מוצדק, התרחש גל מעצרים נרחב שנועד להחליש את גורמי האופוזיציה וליצור מורא ופחד שאפשרו לשאה לפעול ללא מחאה והתנגדות. הנפגעת הראשית מפעולות אלו הייתה מפלגת "תודה", שספגה מכה קשה בעקבות המעצרים וההוצאות להורג של חבריה, אולם מדיניות היד הקשה הותירה חותמה גם על המיעוט הכורדי האיראני.¹³

במרס 1967 התחדשו העימותים בין המיעוט הכורדי האיראני, בהנהגת אחמד תאופיק, לבין השלטון המרכזי, אולם לאחר שמונה עשר חודשים דוכאה ההתקוממות, בעיקר בשל התנגדותו של ברזאני שבאותה העת קיבל סיוע מאיראן, ישראל וארצות הברית במאבקו למען אוטונומיה כורדית בעיראק. בהקשר זה ראוי להפנות מבט חטוף אל גורמי היסוד שעמדו בבסיס מערכת השיקולים של איראן בהחלטתה לסייע לברזאני ולמיעוט הכורדי בעיראק. כבר בשלב זה ראוי לציין כי הסיוע האיראני לא עלה בקנה אחד עם שאיפתו של המנהיג הכורדי לאוטונומיה, אלא נועד להחליש את מנגנוני השלטון ואת המערכת הצבאית בעיראק. לכאורה קיימת סתירה מובנית בהחלטה לסייע למנהיג שזה לא מכבר נחשב לאויב בשל

התפקיד שמילא בהקמת "הרפובליקה של מהאבאד". כזכור, לאחר ההשתלטות המחודשת של צבא איראן על המחוזות שבהם התחוללה המרידה, ברח ברזאני עם קומץ מלוחמיו לברית המועצות, שם קיבל מחסה במשך יותר מעשור. כפועל יוצא מכך, שרר חוסר אמון בין הצמרת האיראנית לבין המנהיג הכורדי, לשון אחר, באיראן היו מי שתפסו את ברזאני כסוכן סובייטי שפעל לעידוד הלאומיות הכורדית, לשם בידולה מעיראק ובהמשך גם מטורקיה ומאיראן.¹⁴ על אף הסכמתו של קאסם, שליטה החדש של עיראק, להתיר את שובו של ברזאני, השקט לא האריך ימים, ובאביב 1959 החלו עימותים בין השבטים הכורדיים לבין צבא עיראק על רקע חילוקי הדעות בעניין ייצוגם במנגנוני השלטון והדרישה לאוטונומיה ניהולית במחוזותיהם.

הסיוע לכורדים בעיראק, שהוגש במשותף על-ידי איראן וישראל עד מרס 1975 (היום שבו נחתם הסכם אלג'יר בין סדאם חוסיין לבין מוחמד רזא פהלווי), הוא פרק בפני עצמו במארג היחסים האיראני-ישראלי, אולם אינו במוקד הדיון של סקירה זו. עם זאת, די בהצצה אל עבר המציאות הגאופוליטית באותה העת כדי להבין כי מערך שיקולים פרטיקולרי שנבע ממעגלי אינטרסים נפרדים הביאו את איראן ואת ישראל למקד את תשומת לבן במאבקו של המיעוט הכורדי בעיראק כבר משנות השישים המוקדמות של המאה העשרים. בעוד שאיראן ראתה בהתשת השלטון בעיראק מהלך טקטי לנוכח רמת העוינות בין שתי המדינות, ישראל תפסה את הסיוע למיעוט זה כאמצעי להחלשת הצבא העיראקי ולריתוקו הרחק מגבולותיה שלה.¹⁵

בראשית שנות השבעים של המאה העשרים חלה תמורה במאבקו של המיעוט הכורדי עם היבחרו של עבד אל-רחמן קאסמלו כיושב ראש המפלגה הכורדית הדמוקרטית של איראן. סיסמתו "דמוקרטיה לאיראן אוטונומיה לכורדיסטן" נחרטה היטב בתודעה הלאומית של המיעוט הכורדי ונבעה לא מעט בשל התסיסה החברתית שפקדה את החברה באיראן באותה העת. התנועה הלאומית הכורדית באיראן הייתה שותפה לתחושת הקיפוח של חלקים נכבדים בחברה האיראנית, שקיבלה ביטוי במהומות רחוב שהיו מנת חלקה של איראן החל מראשית שנת 1978. הפלתו של המשטר המלוכני והקמת הרפובליקה האסלאמית בהנהגת איתאללה ח'ומייני בפברואר 1979, הביאה לציפייה מחודשת בקרב המיעוט הכורדי.

ברם, תקווה זו נגזזה עד מהרה עקב פיצולים פנימיים ומדיניות חסרת פשרות שהופעלה על-ידי המשטר המהפכני. הציפייה לאוטונומיה תרבותית לא התממשה ולוותה בדרישת הממסד להתפרקות מידית של הכורדים מנשקם. עקב כך, התחדשו במרס 1979 העימותים בין הכורדים לבין כוחות הביטחון של המשטר החדש, ובאוגוסט הכריז ח'ומייני על ג'יהאד כנגד הכורדים. הלחימה בין הצדדים נמשכה לסירוגין גם במהלכה של מלחמת איראן-עיראק וגרמה לנפגעים רבים בקרב הלוחמים הכורדים ומנהיגי התנועה הלאומית.¹⁶ בנוסף, שרשרת התנקשויות במנהיגי התנועה הכורדית האיראנית בין השנים 1989-1996 הובילה להיווצרותו של חלל מנהיגותי שנמשך עד עצם היום הזה: קאסמלו מצא את מותו ביולי 1989, בשעה שנפגש עם נציגי המשטר האסלאמי בווינה ויורשו בתפקיד, צאדק שרפקאנדי, נרצח בספטמבר 1992 במסעדה בברלין עם שניים מחבריו להנהגה הכורדית והמתורגמן שהתלווה אליהם.¹⁷ בעקבות הרצח הוצא צו מעצר בין-לאומי כנגד עלי פלחיאן שעמד בראש המשרד למודיעין וביטחון האיראני באותה עת. אין תמה אפוא, שמסכת ההתנקשויות במנהיגי התנועה הלאומית הכורדית הותירה חותם על פעילות ההנהגה הכורדית האיראנית ובכלל זה גם על יישום שיאפוחיהם הלאומיות של מיעוט זה.¹⁸

מניעים אסטרטגיים וגאופוליטיים

החלל המנהיגותי השורר כיום בקרב ההנהגה הכורדית באיראן מצביע אפוא על סיבות נוספות שביגין מתנגד המשטר האסלאמי למגמות הלאומיות של הכורדים בעיראק, קרי החשש שאוטונומיה כורדית בחלקה הצפון מזרחי של עיראק תפחית את מנוף השפעתה של טהראן במדינה שסועה זו. חדירתה של איראן למרחב הפוליטי, המדיני והביטחוני של עיראק והשפעתה על מקבלי ההחלטות היא עובדה ידועה. טהראן מפעילה מנופי השפעה רבי עוצמה במרחבים אלו במטרה לבסס את מעמדה כהגמון אזורי וכקובעת המדיניות בפועל. הרפובליקה האסלאמית של איראן ניצלה את המצב החדש שנוצר בעיראק לאחר כניסת כוחות הקואליציה במרס 2003 ויש אף הטוענים, כי היא המרוויחה העיקרית מנפילת שלטונו של סדאם חוסיין.¹⁹

שיקול נוסף המשליך במישרין על המדיניות האיראנית הוא החשש כי אוטונומיה כורדית תוביל לחדירה אמריקנית למרחב. הרקע לחשש מקורו בשיתוף הפעולה שהתקיים בין ארצות הברית לבין כוחות הפשמרגה הכורדים מאז 2003, ובכלל זה במאבקם נגד ארגון המדינה האסלאמית. בעת הנוכחית נראה כי מדיניות הממשל בווישינגטון אינה תואמת את ציפיית הכורדים לסיוע במימוש שאיפותיהם הלאומיות. הממשל משך את ידיו מקיום משאל העם ואף הביע את הסתייגותו מהמהלך וקרא למנהיגי התנועה הכורדית לבטל את ביצועו. יתרה מזאת, שתיקת הדרג המדיני האמריקני במהלך כיבוש השטחים שהיו בשליטת הפשמרגה בידי השלטון המרכזי בבגדאד, בסיוע מיליציות שיעיות בחסות איראן, הותירה טעם מר בקרב המיעוט הכורדי בעיראק. חרף כל האמור לעיל, חששה של טהראן מחדירת ארצות הברית, אותה היא מכנה "השטן הגדול", עדיין לא פג, ומהווה מקור לדאגה בקרב המנהיג העליון ומפקדי משמרות המהפכה. כפועל יוצא מכך ניתן להבחין, לא אחת, במגוון הצהרות לוחמניות כנגד נוכחות ארצות הברית בעיראק מצד מפקדי המיליציות השיעיות הפועלות בעיראק תחת הכוונה איראנית.²⁰

מערכת השיקולים האיראנית הושפעה גם מהתמורות הגאופוליטיות שהביאו להתחממות הדרגתית בציר היחסים עיראק-ערב הסעודית. שינוי זה מהווה מקור לדאגה לא מבוטלת בקרב ההנהגה האיראנית, שכן הוא עלול להחליש את מעמדה והשפעתה במרחב הפוליטי העיראקי. לא בכדי נתפס ביקורו של המנהיג השיעי מוקתדא אל-צדר באיראן כהתרסה לקו המדיני המוכתב בטהראן ואף זכה לקיתונות של ביקורת מצד בכירי הממשל האיראני.²¹ יותר על כן, ביקורו של ראש ממשלת עיראק, חייזר אל-עבאדי בריאד, ופגישתו עם המלך סלמאן ומזכיר המדינה טילרסון נתקלו בביקורת עזה מצד הממסד השלטוני האיראני מתוך חשש לשינוי בקווי מדיניות החוץ של עיראק.²² תגובות אלה נובעות, בראש וראשונה, מהחשש כי סעודיה, שנתפסת כמעוז האסלאם הסוני וכיריבתה של איראן, תגביר את מרחב השפעתה בעיראק ותשמש מנוף ליישום מדיניות המוכתבת מווישינגטון, על חשבונה של איראן.

ההיסטוריה מלמדת כי היריבות האיראנית-סעודית לא החלה כתוצאה מהמאבק להגמוניה במרחב העיראקי. היריבות החלה זמן לא רב לאחר כינונה של הרפובליקה האסלאמית, עקב רצונו של מנהיג המהפכה לכונן שלטון אסלאמי הנשען על עקרון "ולאית-י פקיה" במדינה בה שוכנות שתי הערים הקדושות לאסלאם (מכה ומדינה).

ח'ומייני קיווה שאהדה למשנתו במדינה חשובה זו, בשל מעמדה ההיסטורי המיוחד, תהווה קרש קפיצה להנהגת העולם המוסלמי. עקב כך הוא גרס כי השמירה על מכה ומדינה אינה צריכה להיות בתחומה של מדינה אחת, בייחוד אם אינה מגלה אדיקות מוסלמית אמיתית כהגדרתו. על אף שהרטוריקה הלוחמנית כנגד ריאד הסבה קורת רוח בקרב תומכיו של ח'ומייני, קריאת תיגר מאין זו נתפסה בעולם הסוני כהתרסה על תפקידה ההיסטורי של משפחת המלוכה הסעודית כמגינת המקומות הקדושים.²³

נקודת מחלוקת נוספת שליבתה את הלהבות לאורך ציר הזמן היא סוגיית העלייה לרגל למקומות הקדושים במכה ומדינה. מחד גיסא, הסעודים האשימו את איראן בניצול החאג' לצורכי תעמולה וחתרנות, ומאידך גיסא תלתה איראן את קולר האשמה באוזלת היד של שלטונות ערב הסעודית שהביאה לקיפוח חייהם של מספר רב של אזרחים איראנים. בינואר 2016 הגיע לשיאו פרק נוסף במתיחות זו לאחר שהמונים זועמים הציתו את שגרירות ערב הסעודית בטהראן בתגובה על הוצאתו להורג של שייח' נימר בכר אל-נימר על-ידי השלטונות הסעודיים.²⁴ עקב האירוע נותקו היחסים בין שתי המדינות, ועל אף ניסיונות הפיוס נותרו פערי העמדות בעינם. בעת הנוכחית שתי המדינות חלוקות ביניהן בתחומים רבים ומגוונים, עד כי נראה כי אין תחום בו הן ניצבות באותו צד של המתרס. הלחימה בתימן כמו גם המאבקים בעיראק, בסוריה והאסטרטגיה שנוקט ארגון חזבאללה לקידום "ציר ההתנגדות" במרחב המזרח תיכוני מהווים זירת התגוששות עבור שתי המדינות.

היבט נוסף הנובע מההקשר הכורדי ומהווה מרכיב במדיניותו של המשטר האיראני הוא המסדרון היבשתי אותו שואפת טהראן לפרוס משטחה דרך עיראק, צפון סוריה ולבנון לאגן הים התיכון. חוסר הוודאות שאפף את השאלה הכורדית וההשפעה האפשרית שהציבה דילמה זו על המיעוט הכורדי בסוריה היו מבין הסיבות להססת התיב דרומה אל אזור אל-מיאדין ודיר אל-זור. לא בכדי מרכזת איראן מאמץ באמצעות המיליציות הפועלות תחת הכוונתה לשם השגת אחיזה קרקעית במעברי גבול בין עיראק לבין סוריה ואף שיגרה איומים לעבר ארצות הברית וכוחות הקואליציה הפועלים במדבר הסורי.²⁵

המודוס אופרנדי האיראני ערב משאל העם ולאחריו

תבנית הפעולה האיראנית כפי שבאה לביטוי בטרם ביצוע משאל העם כללה מספר מרכיבים בסיסיים ובכלל זה תעמולה תקשורתית לצורכי הרתעה, מדיניות הפרד ומשול, תיאום צעדים משותפים עם טורקיה ומסע דה-לגיטימציה למהלך הכורדי. הצעד הראשון בו נקטה טהראן לאחר היוודע כוונתו של מסעוד ברזאני לקיים משאל עם היה מסע תעמולתי רחב היקף בשני צירים מקבילים. האחד, באמצעות בכירי הממסד השלטוני; האחר, באמצעות מפקדי דוברי המיליציות החמושות הפועלות בעיראק מטעמה של איראן. ראוי לציין כי הקו האקטיביסטי והלוחמני ביותר כנגד המהלך הושמע דווקא מצד דוברי המיליציות השיעיות. לראיה, האדי אל-עאמרי, מנהיג ארגון בדר צוטט בסוכנות הידיעות פארס, המקורבת למשמרות המהפכה, וטען כי חוסר היענות מצד ההנהגה הכורדית לביטול משאל העם תוביל לשפיכות דמים ואף למלחמת אזרחים בעיראק.²⁶

דוגמה לדמוניזציה המופעלת מצד איראן על מנת לשמוט את הבסיס הלגיטימי של משאל העם ניתן למצוא בדבריו של קיס חזעלי, מפקד מיליצית עצאא'ב אהל אל-חק הפועלת תחת מטריה איראנית, שגרס כי הפעולה הכורדית היא מזימה ישראלית. טענה דומה הושמעה מצד המנהיג העליון, עלי ח'אמנהאי, ובכירים נוספים בממסד הדתי האיראני שגינו את השאיפה לאוטונומיה של המיעוט הכורדי בעיראק כמזימה ישראלית להקמת "ישראל חדשה" באזור. ברור אפוא, כי החשש בקרב קובעי המדיניות ברפובליקה האסלאמית נבע מהעובדה שכינון חבל ארץ עצמאי, שאינו נתון למרותה של איראן ועלול לשבש את התוכניות האופרטיביות והאסטרטגיות שלה, הינו בגדר "ייהרג ובל יעבור" ולכן פעלו במטרה להכשיל את המהלך.

לתעמולה התקשורתית התווספה מדיניות הפרד ומשול במטרה לשבש את המהלך הכורדי. על-פי דיווח של העיתון אל-שרק אל-אוסט, קאסם סולימאני, מפקד כוח קודס במשמרות המהפכה, הגיע בחודש אפריל 2017 לסולימאניה על מנת להיפגש עם בכירים במפלגת "האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן", שבראשה עמד, עד לא מכבר, ג'לאל טאלבאני.²⁷ על-פי האמור, בפגישה זו הפציר סולימאני במנהיגי התנועה לבל יתמכו בביצוע משאל העם ואף ניסה לשכנעם לפעול לביטול המהלך אותו יזם ברזאני.²⁸

פעולת שכנוע דומה בוצעה באיראן גופא בקרב המיעוט הכורדי במחוז כרמאנשא. כזכור, במחוז זה קיים מספר לא מבוטל של כורדים-שיעים המושפעים ממדיניות ה"הפרד ומשול" אותה מפעיל המשטר האיראני מזה זמן רב. לא בכדי היה המיעוט הכורדי האיראני מפולג בדעתו בנושא קיום משאל העם. בעוד שהכורדים המתגוררים בצפון מערבה של איראן ונמנים עם הפלג הסוני באסלאם תמכו במהלך, חלק משמעותי מהכורדים באזור כרמאנשא התנגדו לו. יתר על כן, מאמצי המשטר האיראני להציב את הזהות הדתית של האסלאם השיעי, כמו גם את תפיסת עולמו של ח'ומייני, ככלי על-לאומי המהווה את הדבק החברתי באוכלוסייה, במטרה לטשטש את הזהות האתנית ולצורך מניעת בדלנות, הותירו חותם על התנועה הלאומית הכורדית באיראן.²⁹

שיאפוחיהם של המיעוט הכורדי להגדרה עצמית לאומית אף הביאה לשיתוף פעולה איראני-טורקי למרות חילוקי הדעות המהותיים ששררו בין שתי המדינות סביב המשבר בסוריה. שיתוף הפעולה בא לאחר תקופה ארוכה של חוסר הסכמה בסיסית בדבר הלגיטימיות של הנשיא הסורי לאחוז ברסן השלטון. ניתן לומר כי לעת עתה הסוגיה הכורדית הובילה לתיאום דו-צדדי המבוסס על מפגש אינטרסים התואם את התבנית התפיסית של הריאליזם הפוליטי הגורסת כי "אויבו של אויבי עשוי להיות ידידי". שתי המדינות נקטו טקטיקה דומה שכללה מאמצי שכנוע לביטול משאל העם לצד איום בסגר כלכלי, הפסקת ייצוא הסחורות למרחב הכורדי, השבתה של אמצעי התקשורת ותיאום ביטחוני נרחב. באותו הקשר ראוי לזכור כי בהיעדר מוצא לים, כורדיסטן העיראקית נצורה בין המדינות המקיפות אותה, וזאת בנוסף לעובדה שהמבנה הכלכלי שלה נשען במידה רבה, על סחר עם איראן וטורקיה.

פעולותיו של המשטר התיאוקרטי באיראן, לאחר ביצוע משאל העם, תאמו במידה רבה את ההצהרות שהושמעו בטרם ביצעו. טהראן הגיבה בסגירת המרחב האווירי ובהמשך גם בסגירת המעברים היבשתיים לאורך גבולה. פעולה דומה בוצעה גם על-ידי אנקרה ובכך כפו שתי המדינות חנק כלכלי על המרחב הכורדי. אספקת הדלק נעצרה, וייבוא הסחורות נעצר כמעט לחלוטין, על אף שצעד זה גרם לנזקים כבדים לסוחרים האיראנים. כל אותה העת נמשכו ההצהרות בגנות המהלך הכורדי ובמקביל ערכו משמרות המהפכה תרגיל רחב היקף לאורך הגבול המשותף שדימה כניסה קרקעית וכיבוש שטחים שנועד להרתיע ולאותת לכורדים על רצינות כוונותיה של טהראן.

ניתן להבחין בשני מרכיבים עיקריים בדפוס פעילותה של טהראן: שימוש בשלוחות וזרועות איראניות, ונקיטה במודל של "התערבות רכה" לשם הגברת מרחב השפעתה. דפוס הפעולה הראשון כולל שימוש במיליציות המורכבות מאזרחים הפועלים תחת אינדוקטרינציה שיעית לוחמנית לשם השגת יעדים ומטרות בעלי אינטרס לרפובליקה האסלאמית. דפוס פעולה זה קרם עור וגידים בסמוך לכינונו של המשטר התאוקרטי. הקמת "וועדות המהפכה האסלאמית" הייתה בבחינת הסנונית הראשונה, שנועדה להגן על המשטר כנגד מתנגדיו. בהמשך הוקם ארגון הבסיג' שהורכב ממתנדבים חדורי מוטיבציה ואמונה במטרה להגן על המשטר כנגד איומים מחוץ ופנים כאחד. למשקלו של הארגון, שהחל לפעול באפריל 1980, נודע משקל מכריע במלחמת איראן-עיראק שהחלה בספטמבר 1980 והסתיימה לאחר שמונה שנים עקובות מדם.³⁰

עבור המשטר המהפכני שזה עתה קם הייתה המלחמה אירוע מכונן שהוביל להבניית תפיסת "ההסתמכות העצמית" שחרטה איראן על דגלה עקב תחושת הבידוד שחוותה במהלך המלחמה. אולם מנגד היא הובילה לגיבוש צמרת הפיקוד של הממסד הצבאי-ביטחוני הנוכחי שצמח מהווית המלחמה. העימות העקוב מדם עם עיראק הותיר חותם על תפיסת עולמם של בכירים בצבא ובמשמרות המהפכה ותרם, לא מעט, למיסוד מערך קשרים אישיים שבא לידי ביטוי בשרשרת מינויים בצמרת הביטחונית בעת הנוכחית. המלחמה שנכפתה על איראן מצד שכנתה ממערב היוותה גם חלון הזדמנות לבניית מיליציות לוחמות הפועלות בשמה של איראן. מיסודו של ארגון בדר בידי משמרות המהפכה, ולחימתו של ארגון זה לצד איראן במלחמת "שמונה השנים" היווה את ראשיתו של השימוש במודל "השלוחות". שילובו של ארגון בדר במבנה הפוליטי החדש שנוצר לאחר הדחת סדאם חוסיין הגביר את כוחו באופן משמעותי, והראיה לכך, היא מינויו של מנהיגה, האדי אל-עאמרי, לתפקיד שר התחבורה בין השנים 2011-2014. עאמרי מקיים עד עצם היום הזה קשרים הדוקים עם ההנהגה האיראנית ועם מפקדי משמרות המהפכה, דבר המעיד על נאמנותו למשטר האסלאמי.³¹

הרעיון להקים כוח שיעי לוחם שיפעל בזירות שונות מחוץ למרחב הטריטוריאלי האיראני ויהיה נתון למרותה של הרפובליקה האסלאמית נולד גם הוא במהלך מלחמת איראן-עיראק. הקמת ארגון חזבאללה בלבנון שנוסד במימון והכוונה איראנית, כתוצאה מהפילוג שחל בתנועת אמל, היווה הישג, מבחינת איראן

לקידום "ציר ההתנגדות" והעצמת מנוף השפעתה במרחב המזרח תיכוני. ברור אפוא שניסיונה מהקמת הארגון שימש מקור השראה עבורה וקידם יוזמות נוספות להקמת מערך מיליציות לוחמות, במטרה לקדם שורת אינטרסים איראניים במוקדים בעלי חשיבות מבחינתה.

כניסת כוחות הקואליציה בהנהגת ארצות הברית לעיראק במרס 2003 שימשה זרז נוסף, מבחינת איראן, להקמתן של מיליציות שיעיות שיפעלו תחת הכוונתה בעיראק. הראשונה שבהן הייתה ג'יש אל-מהדי (צבא המהדי) שייסד מוקתדא אל-צדר, אלא שצבא המהדי פורק בשנת 2008 ותחתיו קם ארגון סראיא אל-סלאם (פלוגות השלום). איראן סייעה בהמשך בהקמת ארגון עצא'ב אהל אל-חק (חבורת אנשי האמת)³² בהנהגת קיס אל-חזעלי הפועלת במקביל לזרוע הפוליטית של הארגון, הנקראת אל-צאדקון. בהמשך לכך, בשנת 2007, הקימו משמרות המהפכה את מיליצית כתא'ב חזבאללה שפעלו בעיקר כנגד כוחות הקואליציה בעיראק. אולם, ללא צל של ספק הקמת ארגון אל-חשד אל-שעבי (גיוס עממי), היווה הזדמנות פז למימוש שאיפותיה האזוריות של טהראן. ארגון זה הנו אסופה של כארבעים מיליציות הפועלות לצד הצבא הסדיר העיראקי במאבק לשחרור שטחים שנכבשו על-ידי המדינה האסלאמית.³³ חרף העובדה שמיליציות אלה פועלות בהתאם להחלטת הפרלמנט העיראקי מנובמבר 2014 (שהכפיפה אותן למסד הביטחוני-פוליטי העיראקי), זיקת חלקן המכריע נתונה למשמרות המהפכה ולקובעי המדיניות ברפובליקה האסלאמית.

במידה רבה של צדק, יש המצביעים על יוני 2014 כעל התאריך שבו הוקם ארגון אל-חשד אל-שעבי, וזאת כתגובה לכיבוש העיר מוסול בידי ארגון המדינה האסלאמית. אחרים, הנמנים עם מעגל תומכיו של איתאללה עלי סיסתני, טוענים כי היוזמה להקמת הארגון באה זמן קצר קודם לכן, עם הוצאת פסק ההלכה "חובת התגמול" על-ידו. פסק ההלכה זה קרא להתגייסותו של כוח עממי כנגד הסכנה העומדת בפני הקהילה השיעית בעיראק והמקומות הקדושים לה, בדגש על נג'ף וכרבלא.³⁴

מעורבותה של הרפובליקה האסלאמית באה לביטוי גם בהקמתם של ארגונים נוספים כגון פלוגות חוראסני. מודלים דומים, המקבילים השראה מטהראן הם ארגונים כמו כתא'ב אמאם עלי; כתא'ב סיד אל-שהדאא, שהוקם בשנת 2013; ארגון כתא'ב אל-אמאם אל-ע'א'ב (גדודי האמאם הנעלם); כוח אבו אל-פצ'ל

אל-עבאס ועוד. במקביל לארגונים אלו נוסדו פלגים בעלי מאפיינים אתניים ודתיים שונים, כגון: חטיבת בבילון וכתאא'ב רוח-אללה עיסא בן מרים, המבוססים על פלגים נוצרים שקמו על רקע הלחימה בדאעש; החטיבה הטורקמנית בפיקודו של אילמז נג'ר; והלוחמים היזידים השייכים ליחידות ההתנגדות של סינג'אר, אשר לקחו חלק במערכה על צפון עיראק באוגוסט 2014.³⁵

האקטיביזם שנקט ארגון אל-חשד אל שעבי היה בעל חשיבות מכרעת בטרפוד שאיפותיהם הלאומיות של הכורדים, לאחר פרסום תוצאות משאל העם. כך לדוגמה, ארגון עזאא'ב אהל אל-חק נטל חלק פעיל בהשתלטות המחודשת על שטחים שהיו בשליטת כוחות הפשמרגה, לא אחת, תוך הצתת מבני ציבור והפגנת קנאות כיתתית. בהקשר זה, ראוי לציין את קריאתו של מנהיג הארגון לראש ממשלת עיראק לסייע לכורדים המתגוררים במחוז סולימאניה, שם שוכן מטה תנועת "האיחוד הפטריוטי". קריאה זו באה לאחר פגישתו עם משלחת התנועה בראשות עלא טאלבאני, שהתקיימה בעיר נג'ף, וזאת, ככל הנראה, במגמה לזרוע פירוד בקרב הפלגים השונים של הכורדים בעיראק.³⁶ נכונה העובדה כי במבנה הסבוך של הפלגים הפועלים בארגון אל-חשד אל-שעבי קיימות נטיות ונאמנויות פרטיקולריות שיעצבו את עתידה של עיראק בטווח הנראה לעין. אולם נראה, כי לעת עתה ממשלת עיראק אינה מגלה בשלות לכפות את רצונה על הפלגים השונים בארגון, הממשיכים ברובם לגלות נאמנות לאיראן ולציית להוראות המגיעות מטהראן.³⁷

ביסוס מעמדה האזורי של איראן הוביל אותה לנקוט מדיניות של "התערבות רכה" הכוללת השקעה של משאבים כלכליים בלתי מבוטלים. מדיניות זו קיבלה ביטוי מוחשי בהקמת מרכזי תרבות והשקעת מאמצים רבים על מנת לקבל את זכות הבכורה בשיקומן של עיראק וסוריה מנזקי הקרבות. לשם כך טהראן מוכנה להשקיע סכומי כסף נכבדים בשיקום תשתיות החשמל, הטלקומוניקציה ופרויקטים הנדסיים רחבי היקף, כפי שעשתה בלבנון בשלהי 2006. לכאורה, עולה תמונה כי מאמציה של איראן נועדו להגביר את התלות במשטר והאחדה אליו, אולם זוויית אחרת מצביעה על תועלת מודיעינית ניכרת שאיראן עשויה להפיק משיקום התשתיות. הדצנטרליזציה השוררת בעיראק אפשרה לטהראן להפוך לקובעת המדיניות העיקרית, וזאת בתמורה לסיוע כלכלי רחב היקף. תקוות המשטר המהפכני היא כי באופן זה יונצח מודל "השליטה העקיפה" אותו היא שואפת ליישם במרחב המזרח תיכוני.

סיכום ומסקנות

השינוי הגאופוליטי שנוצר בעיראק לאחר מרס 2003 ואשר הביא לקיצו של שלטון המיעוט הסוני שנמשך שמונים ושתיים שנים פתח בפני איראן חלון הזדמנויות למימוש שאירותיה. יתר על כן, ריכוז תשומת הלב העולמית במאבק כנגד ארגון המדינה האסלאמית אפשר לממסד המדיני-ביטחוני האיראני לחזק את מעמדו בעיראק ובסוריה ולפעול באין מפריע לקידום הסהר השיעי. מדיניות זו מיושמת, הלכה למעשה, באמצעות מודל ההתערבות העקיפה המשפיעה על סדר היום החדש המתהווה במזרח התיכון בעת הנוכחית.

בהקשר זה ניתן להבחין כי שאירותו של המיעוט הכורדי להגדרה עצמית לא עלתה בקנה אחד עם שאירות המשטר האיראני לבסס את מעמדו כהגמון אזורי. אמנם ההקשר ההיסטורי היווה מרכיב במערכת שיקולי הדעות של המשטר האסלאמי, אולם ניתן להחשיבו כשולי בהשוואה למניעים הגאופוליטיים והאסטרטגיים. בשל כך נתקלה הכרזתו של מסעוד ברזאני על קיום משאל העם בהתנגדות כה עזה מצד טהראן שלוותה בצעדים אופרטיביים נמרצים. שורת הצעדים הובילו לבידודו של המרחב הכורדי; השתלטות מחודשת על חלק ניכר מהשטחים שהיו בשליטת הפשמרגה; ואף לחילוקי דעות בקרב המיעוט הכורדי בנוגע למדיניות התנועה הלאומית בעתיד.

ניתן לסכם ולומר כי שאירותו של המיעוט הכורדי להגדרה עצמית לאומית לא עלו בקנה אחד עם המדיניות האזורית האיראנית, ולא רק בשל החשש מאפקט תגובת שרשרת. יתרה מזאת, גם הדיאלקטיקה של השינוי לא תאמה את עמדתו של המשטר התאוקרטי בטהראן. לעת עתה דומה כי מאמציה של איראן לטרפד את המהלך הכורדי נשאו פרי והביאו לסיכולו באמצעות שורה של פעולות שעמדו בלב סקירה זו. אולם כבר עתה ניתן לומר, כי תמורותיו של המהלך יהדהדו בעתיד הנראה לעין, על אף החלטתו של ברזאני לסור הצידה מתפקידו הנוכחי.

הערות

- 1 ראו למשל סוכנות הידיעות פארס, הודעת הפרלמנט האיראני מתאריך 24 בספטמבר 2017.
- 2 Ofra Bengio, "The Kurds in a Volatile Middle East," Begin-Sadat Center for Strategic Studies, *Mideast Security and Policy Studies* No. 130, February 2017
- 3 ראו סעיף 5 של "ההסכם המשולש", בתוך: עלירזא אַזְעֶ'נְדִי, רֹאבְטִי מ'אֶרְגִ'י אִירָאן 1357-1320 (תהראן: נְשָרִי קוּמֶס, 1997), עמ' 106.
- 4 בריטניה פינתה את כוחותיה בהתאם להסכם, וחייליה עזבו את איראן עד מרס 1946. על הסכם הנסיגה וחמש הוועידות שקדמו לו ראו: James A. Bill, *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations* (New Haven: Yale University Press, 1988), pp. 31-32.
- 5 Donald Wilber, *Iran Past and Present* (Princeton: Princeton University Press, 1958), pp. 104-5.
- 6 עֶבֶד אֶל־רִזָא הַוִּשְנֶג מְהֵדִי, סִיאֶסְתִי מ'אֶרְגִ'י אִירָאן וְרֹאבְטִי פֶהֶלִוי (תהראן: נְשָרִי פִיכָאן, 2010), עמ' 107.
- 7 Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton: Princeton University Press, 1982), pp. 398-401.
- 8 על הרכב ממשלתו של פִישֶהוּרִי, ראו: נֶאצֶר נֶגְ'מִי, *תּוֹאדַתִי תִמְאִיחִי אִירָאן: אֶז שֶהֲרִינֶר 20 תִמְא 28, מֶלְרָאד 32* (תהראן: אֶנְתֶשֶאֶרְאֶתִי כְלִינִי, 1991), עמ' 78.
- 9 Louise Fawcett, "Revisiting the Iranian Crisis of 1946: How Much Do We Know?" *Iranian Studies*, 47:3 (2014), pp. 379-99.
- 10 על המשא ומתן מול הרוסים ראו: עֶבֶד אֶל־רִזָא הַוִּשְנֶג מְהֵדִי, *צֶחְנֶהֶאִי אֶז תִמְאִיחִי מְעֶאצֶרִי אִירָאן* (תהראן: אֶנְתֶשֶאֶרְאֶתִי עֶלְמִי, 1998), עמ' 356-354.
- 11 Eden Naby, "Rebellion in Kurdistan", *Harvard International Review*, 2/3 (November 1979), pp. 1, 5-7, 29.
- 12 אַזְעֶ'נְדִי, רֹאבְטִי מ'אֶרְגִ'י אִירָאן, עמ' 44-45.
- 13 Hashem Ahmadzadeh and Gareth Stansfield, "The Political, Cultural, and Military Re-Awakening of the Kurdish Nationalist Movement in Iran," *Middle East Journal*, 64/1 (Winter 2010), pp. 11-27.
- 14 גנזך המדינה (להלן ג"מ), תיק חצ'19/7154, שיחה עם שגריר איראן במוסקבה מתאריך 5 באוקטובר 1962.
- 15 צבא עיראק נטל חלק פעיל במלחמת 1948, ועיראק הייתה מהמדינות שהתנגדו להסכמי שביתת הנשק ולעצם קיומה של ישראל.
- 16 Ahmadzadeh and Stansfield, "The Political, Cultural, and Military Re-Awakening of the Kurdish Nationalist Movement in Iran," pp. 16-18.
- 17 Michael M. Gunter, "The Kurdish question in perspective," *World Affairs*, 17 (Spring 2004), pp. 197-205.

- engio, "The Kurds in a Volatile Middle East," pp. 34-35. 18
- Ahmad Majidyar, "Iran Has Emerged as the Main Victor in Iraq," *The Middle East Institute* (September 2017). 19
- 20 ראו את הצהרת דובר ארגון חזבאללה בדבר מוכנות הארגון להילחם בכוחות האמריקנים המוצבים בעיראק.
- Ahmad Majidyar, "Influential Iraqi Cleric Muqtada al-Sadr's Saudi visit triggers worries in Tehran," *The Middle East Institute*, July 31, 2017. 21
- 22 אתר בי-בי-סי בפרסית מתאריך 22 באוקטובר 2017, "נסיעתו של שר החוץ האמריקני לערב הסעודית נועדה להתמודדות עם השפעה האיראנית".
- 23 ולי נסר, *התחייה השיעית: כיצד יעצבו המאבקים הפנים-אסלאמיים את העתיד*, (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2011), עמ' 19-118.
- BBC*, "Sheikh Nimr al-Nimr: Saudi Arabia executes top Shia cleric," January 2, 2016. 24
- Ahmad Majidyar, "Iranian-backed militias trying to link up along Iraqi-Syrian border," *The Middle East Institute*, November 2, 2017. 25
- 26 המיליציה של ארגון "בדר" נלחמה לצד איראן במלחמת איראן-עיראק. לאחר הדחת סדאם חוסיין שולב הארגון במבנה הפוליטי החדש שנוצר, ומפקדה אף שימש בתפקיד שר התחבורה בין השנים 2011-2014. את דבריו של עאמרי ניתן למצוא באתר פארס.
- 27 ג'לאל טאלבאני נפטר באוקטובר 2017.
- 28 על מסעו של מפקד "כוח קודס" לסולימאניה ראו: עיתון אל-שרק אל-אוסט מתאריך 11 באפריל. נצפה לאחרונה ב- 7 בנובמבר, 2017.
- <https://aawsat.com/home/article/899136/%D9%82%D8%A7%D8%A6%D8%AF-%C2%AB%D9%81%D9%8A%D9%84%D9%82-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%AF%D8%B3%C2%BB-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D9%81%D9%8A-%D9%83%D8%B1%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82-%D9%84%D9%88%D9%82%D9%81-%D9%85%D8%B4%D8%B1%D9%88%D8%B9-%C2%AB%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D9%82%D9%84%D8%A7%D9%84%C2%BB>
- Bengio, "The Kurds in a Volatile Middle East," p. 35. 29
- Federic Wehrey, Jerrold Green, Brian Nichhpork, Alireza Nader, Lydia Hansell, Rasool Nafisi, "The rise of the Pasdaran," *National Defense Research Institute* (Santa Monica 2009), pp. 25- 27. 30
- Dylan O'Driscall & Dave Van Zoonen, "The Hashd al-Shaabi and Iraq Sub-Nationalism and the State," *Middle East Research Institute*, March 2017. 31
- 32 בחרתי להשתמש בתעתיק הנכון של המילה עצאא'ב- *عصائب* (חבורה, קבוצה) ולא עסאא'ב, כפי שהיא מופיעה לעיתים בתקשורת הכתובה.

33 לפי דבריו של כרים נורי, מספר הלוחמים בארגון אל-חשד אל-שעבי נאמד לפני תחילת המערכה לשחרור מוסול בכמאה ושלושים אלף. על כך ראו: מחמוד אבו-בכר, "אל-חשד אל-שעבי פי אל-עראק: מן פצאא'ל ע'יר נט'אמיייה אלא תשכיל קתאלי רסמיי" (אל-חשד אל-שעבי בעיראק: מפלגים בלתי ממוסדים למערך לוחם רשמיי), אתר בי-בי-סי בערבית, 23 בפברואר 2017.

34 Renad Mansour, "From Militia to State Force: the Transformation of al-Hashd al-Shaabi," *Carnegie Middle East Center* (November 2015).

35 הפאזל המרכיב את הארגון כולל גם פלגים בעלי רוב סוני, דוגמת אל-חשד אל-וטני וארגון לואא צלאח אל-דין.

36 אתר *וודאן*, 19 באוקטובר 2017.

37 חמדי מ'לכ, "הל סתתטור אל-ח'לאפאת בין פצאא'ל אל-חשד אל-שעבי ואל-חכמת אל-עראקיה אלא צדאם מסלח?" (האם המחלוקות בין פלגי אל-חשד אל-שעבי והממשלה העיראקית יתפתחו לעימות מזוין?), אל-מוניטור, אפריל 2017.

Recent BESA Center Publications

Mideast Security and Policy Studies

- No. 123 The Oslo Disaster, *Efraim Karsh*, September 2016
- No. 124 The Game of Camps: Ideological Fault Lines in the Wreckage of the Arab State System, *Eran Lerman*, September 2016
- No. 125 Medium-Intensity Threats: The Case for Beefed-Up IDF Ground Forces, *Eado Hecht and Eitan Shamir*, October 2016 (English, online only), March 2017 (Hebrew)
- No. 126 The Libyan Tragedy and Its Meaning: The Wages of Indecision, *Eran Lerman*, December 2016
- No. 127 North Korea and the Middle East, *Alon Levkowitz*, January 2017
- No. 128 The IDF's Small Wars, *Efraim Inbar ed.*, February 2017 (Hebrew)
- No. 129 Israel's Inelegant Options in Judea and Samaria, *Yaakov Amidror*, February 2017 (Hebrew), April 2017 (English)
- No. 130 The Kurds in a Volatile Middle East, *Ofra Bengio*, February 2017
- No. 131 Qatar: The Limits of Nouveau Riche Diplomacy, *Gil Feiler and Hayim Zeev*, April 2017
- No. 132 Are Lone Wolves Really Acting Alone? The Wave of Terror 2015- 2008, *Shaul Bartal and Hillel Frisch*, May 2017 (Hebrew) - online only
- No. 133 Saudi Arabia, the Gulf, and the New Regional Landscape, *Joshua Teitelbaum, ed.*, May 2017
- No. 134 Rethinking the Six-Day War, *Efraim Karsh, Gabriel Glickman, and Efraim Inbar*, June 2017
- No. 135 Washington and Moscow: Confrontation or Cooperation? *Jiri Valenta and Leni Friedman Valenta*, June 2017
- No. 136 Foreign Investment in Israel's Strategic Industries, *Efraim Chalamish*, July 2017
- No. 137 A Dense Triangle: Israel, Hamas-Gaza and the Palestinian Authority, *Hillel Frisch*, August 2017 (Hebrew)
- No. 138 The Low-Profile War Between Israel and Hezbollah, *Yaakov Lappin*, August 2017
- No. 139 Greece, Israel, and China's «Belt and Road» Initiative, *George Tzogopoulos*, October 2017
- No. 140 Arabs and Turks Welcomed the Balfour Declaration, *Efraim Karsh*, November 2017
- No. 141 Schoolbooks of the Palestinian Authority (PA): The Attitude to the Jews, to Israel and to Peace, *Arnon Groiss and Ronni Shaked Arnon Groiss*, December 2017 (Hebrew)
- No. 142 Conflicting Interests: Tehran and the National Aspirations of the Iraqi Kurds, *Doron Itzhakov*, December 2017

Policy Memoranda

- No. 7 The Gaza War, 2014 – Initial Assessment, *Efraim Inbar and Amir Rapaport*, December 2014 (Hebrew)
- No. 8 Perfect Storm in the Middle East, *Yaakov Amidror*, June 2015 (Hebrew), July 2015 (English)
- No. 9 Israel-Greece Relations, *Arye Mekei*, September 2015 (Hebrew)
- No. 10 Space Wars, *Aby Har-Even*, May 2016 (Hebrew)

Colloquia on Strategy and Diplomacy

- No. 28 The IDF Force Structure (Hebrew) May 2014
- No. 29 Israeli-Palestinian Negotiations: Where to? (Hebrew) August 2014
- No. 30 IDF Challenges (Hebrew) August 2016